

BABAİ İSYANI VE ANADOLU'DA HETERODOKS İSLAMIN YAYGINLAŞMASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

YIL / YEAR 18, SAYI / ISSUE 36 / GÜZ / AUTUMN(2020/2) ss. 165 - 185

Makale geliş tarihi/Received: 5.01.2021-Makale kabul tarihi/Accepted: 17.02.2021

GÜRSOY AYAZ

Yüksek Lisans Öğrencisi Sakarya Üniversitesi, Yeni Çağ Tarihi
gursoyfloyd13@gmail.com

Öz*

Makalenin konusu Anadolu Selçuklu Devleti tarihinde görülmüş en geniş Türkmen isyanı olan Babai isyanı ile birlikte, Babai isyanının Anadolu'da mevcut olan İslam anlayışının nasıl köklü bir biçimde dönüşüme uğratılmasında etkileri olduğunu ele almaktadır. Konu Babai isyanı hareketinin Selçuklu devletine verdiği siyasi zararlar ve bununla birlikte Anadolu sufiliğinin etkilenmesi ile sınırlandırılmıştır. Babailer isyanı, 13. Yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti döneminde göçebe Türkmenlerin çıkarmış olduğu bir isyandır. İslamiyetin kabulünden sonra Orta Asya'da İslam inancı farklı coğrafyalardaki Türk aşiretlerinde sosyal ve kültürel yaşamın gerekliliklerine göre farklı şekillenmiştir. Yerleşik hayatı benimseyen halk doğası gereği kurumlarda kitabın öğretilerine göre bir anlayış benimserken göçebe Türkmen toplulukları başlarda İran asıllı daha sonraları ise Türkmen kökenli sufilerin tasavvufi öğretileri ile harmanlanmış Türk gelenekleri ile heterodoks denilen bir İslam anlayışı benimsemiştir. Babai isyanı ile birlikte, yerleşik yaşamı benimsemiş Türkler ile konar-göçer Türkmenler arasındaki inanç farklılıkları giderek derinleşmiş, devam eden yıllarda ise konar-göçer Türkmenlerin heterodoks yapılarını korumak için mücadeleye devam ettiği tespit edilmiştir. Çalışmanın amacı Babailer isyanı ile birlikte Anadolu'da değişim içerisine giren sufiliğin kazandığı yeni boyutları açığa çıkarmaktır. İsyân, Türkmen toplumlarının hak savunuculuğu ile ortaya çıkmış olsa da kökeninde iktidarı ele geçirme hareketi olduğuna yönelik durumlar açığa çıkarılmıştır. Anadolu'da Türkmenler arasında Alevilik ve Bektaşilik gibi inançların yayılmasında etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Babai, Selçuklu, isyan, Anadolu, heterodoksi

BABAİLER REVOLT AND ITS EFFECT ON THE PREVENTION OF HETERODOX İSLAM IN ANATOLIA

Abstract

The subject of the article deals with the radical transformation of the Babailer revolt in the understanding of İslam existing in Anatolia. The subject was limited to the political damages of the Babai revolt operation to the Seljuk state and with in the influence of the Anatolian sufism. The Babailer Rebellious had a revolt initiated by nomadic Turkmen during the Anatolian Seljuk State in the 13th century. After the adoption of İslam, in Central Asia, the İslamic faith was shaped differently in the Turkish tribes of different geographies according to the requirements of social and cultural life. Adopting a settled life according to the teachings of the book in Turkmen institutions adopted understanding by nature, the nomadic Turkmen in the press, the Iranian-Turkmen origin, later called

* Bu makale tez bitirme şartları mukabilinde, "Gürsoy Ayaz, Safevi Devletinin Kuruluşunda Kızıbaş Olarak Tanımlı Türkmenlerin Toplumsal, Kültürel, İktisadi ve Dinsel Rollerini 1300-1501, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Çağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi M. Hüdaî Şentürk, Sakarya, 2021" künyeli tezden üretilmiştir.

Islamic Turkish traditions blended with the mystical teachings of the Sufis with a heterodox approach was adopted. Along with the Babai rebellion, differences in faith between Turks who adopted settled life and Turkmen settlement-migration gradually deepened, and in the following years, it was found that Turkmen settlement-migration continued to struggle to preserve their heterodox structures. The aim of the study is to reveal new dimensions of sufism, which entered into a change in Anatolia with the Babailer rebellion. Although it arose from the advocacy of the rights of Turkmen communities, it was revealed that there was an operation to seize power in its origin. This rebellion was also effective in the spread of beliefs such as Alevism and Bektashism among Turkmens in Anatolia.

Keywords: Babai, Seljuks, revolt, Anatolia, heterodoxy

Giriş

Tarih boyunca yaşadıkları coğrafya ve kendine has kimlikleri ile Türkmenler her zaman çeşitli bilimsel araştırmaların dikkat odağını teşkil etmiştir. Orta Asya'dan Büyük Selçuklu Devleti önderliğinde ortaya çıkışları ve Anadolu'ya yönlendirilmeleri, bu topraklara kitleler halinde gelen Türkmenlerin bölgedeki dağılımı, dönemin siyasi ve sosyolojik gelişmelerinin anlaşılmasında büyük önem arz etmektedir (Sert, 2011: 1).

Tarihte görülmüş en şiddetli istilalarından biri olan Moğol istilaları ile birlikte Orta Asya Türkmen toplulukları arasında ağır neticeler görülmüş, 1277'den sonra ise Anadolu'da ciddi sarsıntılara sebep olmasıyla beraber, Anadolu'nun Türkleşmesine de ciddi katkıları olduğu ifade edilmektedir (Turan, 2009: 299). Malazgirt zaferinden sonra Sultan Alpaslan önderliğinde Anadolu'nun çeşitli bölgelerine nasıl ki akın akın Türkmenler Anadolu'ya dolmuşsa, Moğol istilası önünde Türkmenler yine aynı şekilde Anadolu'ya kaçıp Moğollardan kurtulmaya çalışmışlardır (Fazlullah, 2010: 120). Kitleler halinde Anadolu'ya yayılan Türkmen kabileleri öncelikli olarak İspir, Bayburt, Pasinler gibi bölgelere yerleşmiş, ilerleyen süreçte Erzincan, Sinop, Antep'e kadar olan bölgeleri de istila etmiştir. Moğol önderlerinden kaçan Türkmenlerin ihtiyaç halinde yerleşikleri yağma etmeye kalkışmaları Selçuklu Devletini bazı önlemler almaya itmiş ve bu kabilelerin batıya, uç bölgelerine doğru göç etmeye zorlanmışlardır. Osman Turan'a göre Babai hareketinde (1243) Malatya yöresinde bulunan Germiyanlı Türkmenlerin, Cimri isyanında Batı Anadolu'da olması, Türkmen göçlerinin doğudan batıya doğru ilerleyişi bakımından önemli bir işaret olduğu belirtilmektedir (Turan, 2009: 300).

Anadolu toprakları, Bütün bu göç akınları ile birlikte Türkmen kabilelerinin yaşamaları için tercih ettikleri önemli bir yerleşim mekanı olmuştur (Ekici, 2005: 89). Böylelikle Türkmen kabileleri, yeni yerleşim yerleri ile birlikte Türk tarihine ve Türk devletlerinin politik, askeri ve sosyal gelişmelerine önemli bir katkı sağlamışlar, Anadolu'da cereyan edecek yeni gelişmelerin de kapılarını aralamışlardır (Dimez, 2015: 798). Elbette ki geniş

aralıklarla uzun yıllara yayılan bu göç dalgası beraberinde birtakım sosyal düzensizliklerin gelmesine de vesile olmuştur.

Kendi içinde bu kadar dinamizm barındıran bir coğrafyada çeşitli nedenlerden dolayı belirli ayrımların, gruplaşmaların ve çatışmaların mevcut olması kaçınılmaz bir durumdur. Bu grupları incelerken din, kültür, dil gibi birçok parametre göz önüne bulundurulmaktadır. Ancak dönemin koşulları göz önüne alındığında hepsinden daha önde geldiği tespit edilen din kavramının bu çatışmalarda rolünün büyüklüğünü ifade etmek pek de abes sayılmaz denilebilir. Ortaya çıkan ayaklanmaların temelini din olduğunu belirtmekten ziyade dinin sömürü aleti olarak kullanılıp iktidarı ele geçirme emellerinin isyanlara nasıl yön verdiğini incelemeye çalışmaktayız. İslam tarihini incelediğimizde benzer isyanların varlığı bir hayli fazladır ancak Anadolu'da önemli bir değişimin başlangıcı olan Babai isyanının yeri Türk tarihi açısından önemli bir konumda bulunmaktadır. Modern zamanda varlığını hala koruyan Alevilik veya Osmanlı Devleti döneminde yeniçerilere ilham kaynağı olan Bektaşilik geleneğinin ateşini başlatan bu isyanın Anadolu inanç tarihi açısından önemi bir hayli fazladır.

Gerek Moğol baskıları gerek ise Bizans imparatorluğunun sınırlarının daralması fırsatı ile Anadolu'ya dalga dalga gelen Türkmen aşiretleri, Tasavvufi içerikle bezenmiş İslam anlayışının yanına gelenek ve göreneklerini de dahil edince ortaya çıkan bu yeni mezhep anlayışının Selçuklu Devleti yönetimine karşı çıkardığı zorlukları ve isyanın Anadolu halkında nasıl karşılık bulduğunu açıklamaya çalışacağız. Baba İshak ve Baba İlyas öncülüğünde ortaya çıkan bu ayaklanma ilerleyen zamanlarda Babai müritleri ile oldukça farklı bir amaca bürünmüştür. Bir tarikat oluşturmaktan daha ziyade, Selçuklu hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanlış politika ve idaresi ile birlikte bir türlü iç huzuru sağlayamayan Anadolu, giderek kötüye giden ekonomik durumu ile İsyancıların siyasi amaçlarını gerçekleştirebilmek için uygun bir ortam haline geldiğini söyleyebiliriz

I. Anadolu'da Ayaklanmalar: Babai İsyanı

XI. yüzyıl, Anadolu ve Bizans tarihi bakımından çok önemli bir süreci kapsamaktadır. Başlarda Bizans hâkimiyetinde olan Anadolu, yüzyılın sonlarına doğru büyük çoğunlukla Türklerin hâkimiyeti altına geçmiştir (Sert, 2011: 10).

Orta Asya'da yaşanan otlak, yer sıkıntısı ve karışıklıklardan dolayı batıya doğru göç eden Türkmen kitleleri, XI. yüzyılda Anadolu ve Azerbaycan toprakları arasında sıkışıp kalmışlardır (Doulatabadi, 2018: 28). Öte yandan, Büyük Selçuklu Devleti'nin topraklarında yaşayan Türkmenler de bir taraftan yer sıkıntısı yaşamakta, diğer taraftan da devletin merkeziyle birtakım problemler yaşamışlardır (Sert, 2011: 10).

Moğolların baskısından kurtulan Türkmenler zaman içerisinde Güneydoğu Anadolu bölgesinde toplanmaya başlamışlardır. Aynı zamanda bu bölgedeki Selçuklu, Eyyubi ve Harezm askerlerinin faaliyetleri, özellikle Harezmlilerin yol açtığı huzursuzluklar, yeni göç dalgası olan Türkmenlerin de bunları mücadele etmelerine sebebiyet vermiştir (Doulatabadi, 2018: 30).

Göçebe Türkmenlerin yerleşik hayatı benimsemiş halk ile uyumlu olmadığından dolayı, sürekli Anadolu bölgesinde gerilim ve çatışmalara neden olmuştur. Aynı zamanda, göçebe Türkmenler karşılaştıkları geçim sıkıntıları ve otlak darlığından kaynaklı olarak, çevre yerleşim yerlerine ve yerleşik hayatı benimsemiş topluluklara baskın ve yağma davranışlarında bulunmuşlardır (Öngül, 2007: 183).

Tüm bu sürtüşmelere bağlı olarak sürekli bir şekilde devlet güçleri ile Türkmen toplulukları arasında çatışmalar gerçekleşmiştir. Ardı arkası kesilmeyerek devam eden bu çatışmalar, Türkmen göçbelerin hayatlarını daha zor bir hal almasını sağlamış, devlete karşı hoşnutsuzlukların ve husumetlerinin çoğalmasına neden olmuş olabileceği öne sürülmüştür (Keleş, 2018: 75).

Yapılan araştırmaları incelediğimizde devlet tarafından geri plana bırakılan Türkmenler, aslında haklı olarak Selçuklular tarafından haksızlık ve ihanete uğradıklarını düşünerek, Selçuklu beylerine karşı büyük bir husumet beslemelerine yol açtığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Türkmenlerin hoşnutsuz olduğu bir diğer durum da Selçuklu devletinin hakim olduğu geniş sahada Arap ve Fars nüfuslarının da yoğun olması, bu yoğun etnik yapıya bağlı olarak Selçuklu devletinin soydaşlarının haricindeki nüfuslara iktidarı paylaşmada daha istekli olmasıdır. Tuğrul Bey'in politika olarak benimsediği ve devam ettirdiği soydaş olmayanlara yönelik bu uygulama, daha sonra gelen Türk devletlerine de ilham kaynağı olmuştur. Tüm bu olanlar sonucunda Türkmenler, Başta Batı İran olmak üzere, Kuzey Irak ve Azerbaycan gibi kuzey ve batı uçlarına yerleşerek, başlarındaki dirayetli beylerin yönetiminde hayatlarını devam ettirmeyi amaçlamışlardır (Koca, 2012: 13).

II. Gıyaseddin Keyhusrev dönemi ile ilgili çalışmalarda bulunan Kaymaz'a göre Babailer İsyanı, Selçuklular devri Anadolusunda şehir bölgeleri dışında yaşayanların dini-içtimai durumunu göstermesi bakımından olduğu kadar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin mukadderatı üzerinde oynadığı rol bakımından da önemli bir hadise olduğu kabul edilmektedir (Kaymaz, 2014: 63).

II. Gıyaseddin Keyhüsrev yönetimi ve takibinde Türkmen kitlelerin hayatında meydana gelen ciddi ekonomik ve toplumsal olumsuzluklar, Türkmenlerin yaşantılarını daha da çıkmaz bir duruma sokmuştur. Böylelikle, Türkmen aşiretlerin Selçuklu hükümdarlığına karşı çeşitli ayaklanmaları vuku bulmuştur (Tekin, 2012: 356). Bir başka görüşe göre Selçuklu hüküm-

darlığında görülmeye başlanan ekonomik ve toplumsal bozulmalar neticesinde Baba İlyas'ın Tanrı tarafından gönderilmiş, ilahi yetkilerle kuşatılmış bir mehdi kimliğinde kabul görülmesi ile Türkmenlere büyük vaatlerde bulunarak, yaptığı propagandalara inanmalarını ve Selçuklu devletine karşı ayaklanmalarını sağlamıştır (Keleş, 2018: 76).

Selçuklu Sultanlarının Türkmenleri dışlamaları ve tasfiye etme istemelerinin bazı sebeplerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Öncelikle, Türkmen toplulukları Selçuklu beylerinden ziyade, başlarında bulunan aile büyüklerine ve boy beylerine itaat etmeyi daha uygun buluyorlardı. Bu durum ise, Selçuklu beyleri tarafından mevcut iktidara bir tehdit unsuru olarak görülmüş ve küçük yaşlardan kendi bünyesinde gelişip, hizmet veren gulamlara güvenmek daha sağlıklı bulunmuştur. Mevcut koşullar ise, Türkmen aşiretlerin daha çok itaatsizliklerine yol açarak daha çok dışlanmalarına yol açmıştır (Koca, 2012: 14).

Baba İlyas Horasan'dan Anadolu'ya I. Alâeddin Keykubad döneminde gelmiştir. Elvan Çelebiye göre Baba İlyas, Anadolu'da Dede Garkın isimdeki başka bir Türkmen şeyhinin halifesi kılığıyla gelmiş ve Amasya yakınlarında bulunan Çat Köyüne (bugünkü İlyas Köyü) yerleşmiş ve burada bir zaviye açmıştır. Baba İlyas buradaki zaviyesinde çalışmalarını ve fikirlerini yaymaya başlamıştır. Kaymaz'a göre Baba İshak, Sümeysat'a bağlı Kefersud denilen nahiyede yetişmiş ve yerleşmiş Türkmen Şeyh idi (Kaymaz, 2014: 65). Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad ile yakın münasebetler kurmuştur. Osmanlı Tarihçisi İbn Kemal Baba İlyas'ın I. Alaaddin Keykubad tarafından himayesi altına alındığını, Ancak II. Gıyaseddin döneminde Baba İlyas'a bağlılığı artan kişilerin artmasıyla isyan ihtimalini düşünerek onu ve bağlı olanları ortadan kaldırma fikrinin geliştiğini belirtir (Kemal, 1983: 48). Baba İlyas zaman geçtikçe Türkmenlerin memnuniyetsizliklerinden yararlanarak Türkmenleri devlete karşı kullanmayı planlayarak müritlerini çoğaltmaya başlamıştır. Baba İlyas 1230 tarihinden başlayıp isyan çıkana kadar Amasya'daki Hanikah-ı Mes'ûdi'nin şeyhliğini yapmıştır (Çelebi, 1984: 48).

II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanının en büyük iç ayaklanması olarak kayıtlara geçen Babai İsyani Türkmenlerin dışlanmasının neticesinde Baba İlyas'ın ve onun halifesi Baba İshak'ın Türkmenleri iyi bir biçimde bir araya toplayıp, organize etmesi neticesinde gelişmiştir. Söz konu ayaklanma, Anadolu Selçuklu Devletine karşı gelişen en büyük isyanlardan biri olmaktadır. Aynı zamanda, bu girişimler devletin gücünün sarsılmasını da beraberinde getirmiştir (Keleş, 2018: 76).

II. Babai İsyani Hazırlayan Sebepler

Babai İsyani, 13. yüzyılda, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı Baba İlyas ve Baba İshak tarafından gelişen ayaklanma-

ları ifade etmektedir (Hacıgökmen, 2001: 40). Söz konusu girişimler, Anadolu Selçukluları döneminde, Orta ve Güneydoğu Anadolu'da Baba İlyas'a bağlı gelişen Türkmen isyanları (Çaycı, 2019: 36) sonucu ortaya çıkmış ve genellikle Şiilik inançları doğrultusunda gerçekleşen dini-tasavvufi hareketleri kapsadığı ifade edilmektedir (Yazıcı, 2017: 390).

Moğol istilasından önce, Anadolu'da faaliyet gösteren Baba İlyas, Selçuklu hükümdarının devlet yönetimindeki başarısızlığından ve halka bağladığı ağır vergilerden dolayı şikâyetçi olan Türkmen ve tarikat mensuplarını kendi çatısı altında toplayarak geniş kapsamlı bir ayaklanma gerçekleştirmiştir (Tekin, 2019: 38).

Dönemin önemli kaynaklarından İbn-i Bibi, "Samsad Kalesi Kefersud köyünde Baba İshak adında bir genç şöhret kazanmak ve mürit toplamak sevdası ile hokkabazlık ve sihirbazlık sanatında ilerlemiş, dervişlik ve dindarlık yolu ile sözünü dinletmeyi başarmış, bir müddet sonra çokça mürit toplayıp kerametlerine inandırmıştı. Bir gün uzun zamanca ortadan kaybolup Daha sonra Amasya'da görülmüş, burada karşılık beklemeden çobanlık yapmış, bu sofuluğu ile şöhreti artmıştı. Şöhreti öyle artmıştı ki kim bir acı ve keder yaşasa Baba İshak'a gider ve o kişiye muska yazılır rahata kavuşturulurdu". Nihayet köyden uzakta bir tepede tekke kurup inzivaya çekilip kendini dünyaevi işlerden mahkum gibi göstermişti. Daha sonrasında civar köylere şehirlere hatta Şam'a müritlerini gönderip Sultan Gıyaseddin'i "içki içiyor kötülöklere bulaşüyor" diyerek taraftar topladığını ifade etmiştir (İbn-i Bibi, 1941: 207). Kaymaz'ın araştırmalarına göre, Baba İshak'ın namına müritlerinin yapmış olduğu propaganda öyle bir noktaya gelmişti ki Sultan'ın yaşayışını eleştirmeye, Onun Allah ve Hulefa-i Raşidin yolundan ayrıldığını yaymaya, Müslüman halka ikaz mahiyetinde telkinlere başlandığını ifade etmektedir (Kaymaz 2014: 64).

Anadolu Selçuklu Tarihinin önemli araştırmacılarından Gordlevski'ye göre Baba İshak'ın önderliğinde başlayan eylemler dini niteliklerden ziyade toplumsal nitelikler taşıyordu. Ancak dönemin ana kaynaklarında bu durum, köylülüğe karşı sınıfsal bir düşmanlık içinde, taraflı bir şekilde ortaya konulmuş olduğunu ifade eder. Buna örnek olarak ise Yazıcızade Ali'nin eserinden alıntıladığı Baba İshak'ın Türklerin iç dünyasını kavramış bir büyücü ve sahtekar betimlemesini örnek gösterir (Gordlevski, 1988: 176).

Selçuklu devleti bu isyanı batinilerin zararlı faaliyetleri olarak nitelendirmiş ve ayaklanmayı şiddetle bastırmıştır (Kayaoğlu, 1990: 148; Keleş, 2018: 79). Bu isyan harekâtının Amasya bölgesinde Baba İlyas-ı Horasani (ö 637/1240) yönlendirmesi ile geliştiğinden dolayı, anısına izafeten Babailik kavramı ile bilinmektedir (Kon, 2019: 45).

Osmanlı arşivlerinde mevcut eski kaynaklara dayanan bazı XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı belgelerine göre, Baba İlyas'ın müritleriyle birlikte saltana-

ti ele geçirmesinden şüphelenen Selçuklu sultanı, ilk saldırı teşebbüsünü ansızın Baba İlyas'a karşı geliştirdiği bilinmektedir (Ocak, 2011: 126). Bu sürecin gelişiminde ve iki liderin arasının açılmasında üçüncül şahısların etkisi büyük olmuştur (Kon, 2019: 48).

Babai ayaklanmalarının baş aktörü olan ve vefaiyye dervişlerinden olan Baba İlyas (Arslan, 2017: 1), 1240'da Selçuklu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı tahtı ele geçirmek adına bir mücadele başlatmıştır. İlk önce Baba Resul'un müritleri halkı Baba Resul'un peygamberliğine inandırmak için propaganda yapmakla görevlendirilmiş, bozulan düzeni sağlamak, insanlığın durumunu düzeltmek için yapılacak savaşta kendileri ile birlikte olanların ganimetlere ortak olacağı ve savaş sırasında kimsenin ölmeyeceğini vaat etmişlerdi. Çünkü bu gücün Allah tarafından verilmiş olduğunu telkin etmeye çalışmışlardır (Kaymaz 2014: 65). Baba İshak ve Baba İlyas tarafından Kefersud ve Amasya merkezliyle iki kolda gelişen bu isyanlar (Arslantaş, 2013: 31), Güney Doğu Anadolu bölgelerinden başlayarak, Orta Anadolu'ya kadar uzanmıştır (Ocak, 2011: 31). İsyancılar ilk önce Samsat Kefersud'u ele geçirmiş, buradan Malatya ve Sivas bölgelerine yürüdüler. Selçuklu Kumandanı Alishir oğlu Muzafferüddin önce Malatya daha sonra da Sivas'ta İsyancıları durdurmaya çalışmış, ancak iki muharebeye de kaybedince Babailer Tokat ve Amasya üzerine yürümüşlerdir. İsyancılar 6000 atlı ve yayalarla Malatya taraflarındaki şehirleri yağmaladılar. Dönemin Ana kaynaklarından İbn-i Bibi'nin Selçukname adlı eserine göre; "Köylüler köyleri yakıyor, büyük öfke duydukları 'soylu soydaşlarını öldürüyor' ve kent üzerine yürüyordu. Onlar bize dost olan ganimetlere ortaktır diye bağıyor, isyana karşı çıkanları ise ortadan kaldırıyor" (Bibi, 1941: 228). Sultan II. Gıyaseddin duruma müdahale etmek için Erzurum hudutlarının muhafazasına gönderdiği orduyu geri çağırdı. Frenk Fradhala ordusuyla desteğe geldi. Âsiler Kırşehir'in "Malya" ovasında toplanmışlardı. İlk muharebeye Frenkler başlamış ve Asileri yenilgiye uğrattılar. Kaymaz'a göre burada Frenk askerlerinin öne sürülme nedeni Baba İshak'ın manevi nüfuzunun Selçuklu askerleri arasında da yayılmasından çekinmesi ile alakalı olabilir (Kaymaz, 2014: 67). Yenilgi sonrası Baba İshak esir edildi. İkisini de Sultan Gıyaseddin'in huzuruna getirerek, idam ettiler. (Ahmet Bin Mahmut, 1977: 153; İbni Bîbî, 1941: 210) Sultan II. Gıyaseddin İsyana destek veren birçok şeyh ve dervişi katletti veya tutuklattı (Çelebi, 1984: 50). 1240 yılında başlayan bu isyan ancak iki buçuk ay sonra bastırılabilmiştir.

Babailer isyanı, azınlık olarak yerli kesim ve çoğunluk olarak Selçuklu Anadolu'sunda dağınık hayat tarzında olan "heterodoks İslam" anlayışına sahip konar-göçer ve yarı göçebe Türkmen aşiretlerinin faaliyetlerinden gelişen geniş kapsamlı bir toplumsal hareket olarak tanımlanmaktadır (Tuna, 2011: 28).

Moğol baskısından (1241-1244) dolayı zor hayat şartlarında yaşayan

Harezmi Türkmenler, feraha çıkmak için Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdir (Turan, 2011: 1; Özdemir, 2017: 55). Bölgede artan nüfus ve işlenmeye müsait toprakların daralmasının yanı sıra, yerlilere bağlanan ağır vergi harçları, göçmen kitleleri başkaldırmaya hazır bir duruma getirmiştir (Turan, 2009: 20).

Baba İshak ile ilgili farklı görüşleri incelediğimizde Örneğin Köprülü, Baba İshak'ın Amasya, Tokat ve Sivas bölgelerinde büyük bir taraftar grubu oluşturarak, Selçuklu Devletine karşı ayaklandırdığı öne sürülmektedir (Köprülü, 1966: 177).

Kesin bilgilerin bulunmamasının belirtilmesiyle birlikte, Anadolu'da sonraki yıllarda gelişen Şeyh Bedrettin isyanı, Kızılbaşlık kavramı, Bektaşilik kavramı gibi hususların ana etkeninin (Arslantaş, 2013: 31) bu isyan harekâtına dayandığı vurgulanmıştır (Kon, 2019: 50).

Babai isyanlarının gelişimini sağlayan temel sebepler ekonomik, dini, siyasi (Aksarayı, 1943: 162) ve sosyolojik açıdan incelenebilmektedir. Özellikle XIII. yüzyılın ortalarında, doğu Anadolu'da yaşanan ekonomik sıkıntılar, Türkmenlerin zor hayat şartlarına mecbur kalmalarına yol açmıştır. Dolayısıyla, ekonomik yetersizliklerin çok boyutlu olarak gelişen bu ayaklanmaların içerisindeki payı oldukça büyük olduğu öne sürülmektedir (Tekin, 2019: 40).

Yakın dönem araştırmacılarından edindiğimiz verilere göre, yerli halk ile göçmenler arasındaki bu karşılıklı ilişkilerin daralmasında, dini inanç farklılıklarının da etkisi olmuştur. IX. ve X. yüzyıllarda bölgelere ve topluluklara göre İslamiyet'in farklı algılandığı ve şekillendiği görülebilmektedir (Ocak, 2011: 45). Böylelikle, şehirli kesim, medreselerde uygulanan kitabi esaslara dayalı olarak, daha sadık bir İslam anlayışını benimsemişler. Ancak, göçmen kitlelerinde ise, kendilerine özgü bir tasavvuf ağırlıklı mistik Müslümanlık anlayışına başlanmışlar (Tekin, 2019: 42).

Akdağ'a göre XIII. yüzyılda Anadolu'ya gerçekleşen yoğun göç dalgasının ve nüfus artışından dolayı doğal kaynakların yetersizliğinin ayaklanmaya giden yolda önemi büyüktür (Akdağ, 1979: 136). Bunun yanında Selçuklu Devleti'nin toprak rejimindeki yeni uygulamaları, Türkmen kitlelerin ayaklanmasına zemin hazırlamıştır (Çaycı, 2019: 51; Ekici, 2005: 98).

Konar-göçer Türkmenlerin kimi zaman devlet müdahalesi gerektiren yerli halkla yaşadıkları huzursuzluklar, devlete vergi ödemekten kaçınmak, aynı zamanda yerleşik halkın arazilerini ortak kullanma gayeleri sosyo-ekonomik bakımdan bir gerilim ortamı yaratmıştır (Keleş, 2018: 78). Huzursuzlukların giderilmesinde hükümet yetersizliğinin halka malum olduğundan, manevi liderlerin kurtarıcı yardımına umut bağlanmıştır (Çaycı, 2019: 51).

Ocak'a göre IX. yüzyılda Anadolu'ya gelen Türkmenlerin bir önceki yüzyılda gelip yerleşmiş olan Türkmenler ile iletişim kuramaması, göçe-

belerin hayvanlarına otlak ve kışlak bulma sıkıntısına düşmeleri, devamlı olan göçlerle Anadolu'da artan Türkmen nüfusunu iskân etme problemi, İslamiyet'le yeni tanışan Türkmenler için huzursuz bir ortam oluşturmaktadır. Bu durum 'Babai Hareketi' diye adlandırılan ve Baba İshak İsyanı'na kadar varan tasavvufî düşüncelerle yoğrulmuş ayaklanmanın oluşmasında etkili olmuştur (Ocak, 1991: 373)

Türkiye Selçuklu döneminde, yerli halkın göçebe Türkmenler ile arasındaki mezhepsel farklılıklardan dolayı, Selçuklu yöneticileri tarafından ötekileştirildikleri ve bu bağlamda devletin katı duruşunun da isyanda tetiklediği öne sürülmektedir (İnce, 2019: 34).

Dönemin ana kaynaklarına bakıldığında, Anadolu'ya gelerek Selçuklu Devleti sınırları içinde yerleşik hayatı benimsemiş Türkmenlere verdiği zararları engellemeye çalışan Selçuklu liderlerinin göçebe Türkmenlere bakış açısını dönemin veziri Nizam-ül Mülk'ün şu ifadesinin açıkça ortaya koyduğu görülür: "Her ne kadar sayıları çok olan Türkmenlerden üzüntü husule gelmişse de onların devlet üzerinde çok hakları olmuştur. Zira devletin başlangıcında hizmet etmişler ve sıkıntı çekmişlerdi" (Nizam-ül Mülk, 1990: 132).

Babai İsyanının gelişimini siyasi bakımdan incelediğimizde, Selçuklu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in hükümet yönetimindeki yetersizliğinin yanı sıra, memleketin içinden ve dışından yansıyan tetikleyici unsurların göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Kon, 2019: 68). Günümüz araştırmacılarına göre bu isyanların ortaya çıkmasına siyasi etken olan Hârzemşahlıların, Eyyubilerin ve bürokratik yönetimde söz sahibi olan Farsların etkisi büyük önem arz etmektedir. Eyyubiler ile Selçukluların Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bölge mücadelesi Sultan Alaaddin dönemine kadar devam etmiş, ancak güçlü bir lider olan Alaaddin'e karşı galip gelinemeyince Eyyubiler bölgeden geri çekilmiştir. Gordlevski'ye göre Celaledin Harzemşah'ın düşmesi ile birlikte küçük Asya'ya doluşan Türkmenler Baba İshak'a saygı beslemiş, Komşu Eyyubilerin de öç hırsı ile Selçukluların içinde bulunduğu siyasi karışıklıktan yararlanmak istenilebileceğini iddia etmiştir (Gordlevski, 1988: 180). Sultan Gıyaseddin döneminde ise devletin zayıflığını fırsat bilen Eyyubilerin tekrar harekate geçmesiyle bölgedeki isyancıları desteklemesi ve Türkmenleri kışkırtması mümkün görüldüğü düşünülmektedir. Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasında olan Türkmenlerin, söz konusu bürokratik yönetimde pay sahibi olmaya gelince bir kenara itilmesi ve ağırlıklı olarak fars kökenlilere yer verilmesi de isyan ateşini körüklediği düşünülmektedir (Çaycı, 2019: 46).

Kaymaz'a göre kendi müridi Hacı Bektaş ve diğer Kalenderi batını derişlerinden farkı olmayan Baba İshak, gelişen şartlar doğrultusunda geniş bir Türkmen kitesinin gönlünü kazanmış ve doğrudan doğruya Sultanı devirip siyasi iktidarı ele geçirmek istemiştir. Frer Simon'un kitabından örnek-

lendirerek “Sultan olmak” arzusu ifadesi bu ihtimali güçlendirmiş, içtimai ve iktisadi sıkıntılar yaşayan halka verilen vaatlerin yağma ve tahrip ağırlıklı olması, bunun yanında Sultan ve yönetim karşıtı propagandaları siyasi gaye güttüğünün ispatı olarak eserinde belirtilmiştir (Kaymaz, 2014: 69).

III. Babai İsyanının Anadolu’da Heterodoks İslam’ın Yaygınlaşması Üzerindeki Etkisi

1240’da Türkiye Selçuklu devletinde başlayan Baba İlyas’ın II. Gıyaseddin Keyhüsrev’e karşı ayaklanması, yaklaşık 2 buçuk ay hükümeti meşgul etmiştir (Saint Simon, 2006: 43). Babalık hareketi Anadolu Aleviliğinin ortaya çıkışı ve gelişiminde önemli bir kırılma noktasını teşkil etmektedir (Turan, 2008: 17).

Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından üzerine ikinci kez gönderilen bir ordu (birincisi Alişiroğlu başarılı olamadı) Amasya’da bulunan Baba İshak’ı yakalayıp idam etmişse de taraftarları onun ölmeyeceğine inanarak “Tanrı Elçisi Baba” manasına “Baba Resulullah” nidaları ile savaşa devam ettiler. Bu taraftarları Kırşehir yakınında Sultan’ın askerleri Yenmişlerse de tamamen yok edememişlerdir. Bektaşiliğin kurucusu *Hacı Bektaş Veli’nin* onun müridi olarak faaliyette bulunması, bu Türkmen babalarının katı ortodoksiye karşı bir mücadelenin devam olarak gösterilir (Gölpınarlı, 1951: 7-8).

Türkiye Selçuklu Devleti Babai ayaklanması karşısında çok zor durumda kalmış, devletin mekanizmaları sarsılmış ancak güç de olsa isyanı bastırabilmiştir. Öte yandan Babai ayaklanmasının bastırılmasından kurtulabilen Türkmenler sıkı bir dayanışma içerisinde olmaya başlamışlardır (Tekin, 2019: 45). Böylelikle, bu hareketin sonucu, zamanla Bektaşilik ve Kızılbaşlık gibi sosyal ve dinî yapıların gelişimine yol açmıştır (Çaycı, 2019: 80).

Babai ayaklanmasının sonucu, Selçuklu Devleti eski gücü ve iktidarı içte ve dışta büyük ölçüde kaybetmiştir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev Babai isyanına karşı kendi ordusuyla mücadele edemediği gibi ücretli Frank askerlerinden de yardım almak zorunda kalmıştır. Çok geniş bir alana yayılan bu isyan Moğolları Anadolu’ya girme hususunda cesaret vermiştir. Ayaklanma, Anadolu Selçuklu Devletini iyice güçsüz duruma düşürmüştür (Üremiş, 2005: 321).

Babai isyanının bastırılması sonucunda Selçuklu Devleti’nde ağır bir tahribat oluşmuş ve bu tahribatın bir bedeli olmuştur. Selçuklu Devleti, isyanı bastırmak için çok fazla kaynak kullanmış ve Selçuklu ordusu ciddi şekilde etkilenmiştir. Bunun sonucunda Selçuklu Devleti’nin zayıf halinden yararlanan Moğollar ise başta Erzurum ve Sivas olmak üzere Anadolu’nun birçok bölgesini talan edilmiştir. Selçuklular, Karadeniz’in kuzeyindeki önemli bir ticaret kolonisi olan Kırım Suğdak’ı kaybetmişlerdir. Bunu Doğu Moğolların 1242’de Erzurum’u ele geçirmesi takip etmiştir. 1243’te Moğol

ordusu Köseadağ savaşında Selçukluları mağlup etmiş ve böylece Selçuklu devleti Moğol hakimiyeti altına girdiği belirtilmiştir (Yücel, 1991: 125).

Ocak'a göre, Babai isyanına Anadolu'da bulunan Hıristiyan heterodoks köylülerden de destek gelmiştir. Heterodoks Hıristiyan anlayışı ile benzer mesihî öğeler barındıran Babai gruplarına bir yakınlık olduğunu iddia etmektedir (Ocak, 2011: 13). . Sultan Alpaslan'ın ardından Sultan Süleyman Anadolu'da bir reform gerçekleştirmiş, büyük yurtluklarda çalışan Hıristiyan köleleri özgürleştirmiş, ve bu insanlar kitleler halinde İslamiyete geçmiştir. Selçuklular Bizans köylülerini de bu yolla ve haraç vergisi almakla yetinip kendine çekmiştir (Gordlevski, 1988: 170). Bahsi geçen tüm bu sebeplerden dolayı, Baba İlyas'ın propagandaları, Türkmen topluluklarını içinde buldukları haksızlık ve zorunluluklardan kurtarmaya yönelik ve siyasi egemenlik kazanmak aynı zamanda devlet sahibi olmak amacıyla ayaklanma konusunda göçebe Türkmen topluluklarını ve diğer halkları cesaretlendirmiştir (Ocak, 2011: 51).

Selçuklu Devleti her ne kadar Babailik düşüncesinin izlerini yok etmeye çalışsa da Babai girişimleri, Anadolu'da Süleyman Türkmenleri, Burak Baba, Baba Aybey gibi hareket liderleri ile yıllar boyu devam etmiş ve Işık Tayfası olarak ifade edilmiştir (Şapolyo, 1972: 188).

Babai isyanı ile birlikte başlayan Babailik hareketi o yıllarda Anadolu bölgesini, daha sonraki dönemlerde ise halk sufiliğini derinden etkilemiştir. Ayrıca bu isyanlar, ilerideki yıllarda gelişen bazı dini ve sosyolojik dönüşüm ve değişimlerin temel etkenini oluşturan önemli bir hadise olarak kabul görünmektedir. Bu girişimler Türkiye'nin din tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kısacası, Babai İsyani sonrası gelişen Babailik hareketi, sonraki dönemlerde benzerleri görülecek olan sıradan bir isyan girişiminden öte, Anadolu'da gelişen İslam heterodoksizminin temelini de teşkil etmiştir. Konu ile ilgili önemli araştırmalarda bulunan Ahmet Yaşar Ocak'a göre Türk İslam Heterodoks yapısının önemli bir karakteristik özelliği güçlü bir mistik yapıya sahip olmasıdır. Bunun nedenlerinden biri İslam öncesi Türk inançlarında Maniheizm, Budizm gibi mistik öğeler barındıran dinlerin olmasıdır. Buna istinaden İslamın Türk zümreleri arasında yayılmasında Ahmet Yesevi gibi İran sufiliğinden gelmiş Türk sufilerin aracı olması tasavvufi bir yapı içinde gelişmesine etken olmuştur. Bu sufiler İran sufiliğinin üzerine Türk sufi anlayışını inşa etmesi gayet tabii görülmektedir. Bu yüzden Türk İslamı Sünni ve heterodoks kesimler arasında güçlü bir evliya kültürüyle gelişti. Sünni kesim tasavvufi bir organizasyon içinde gelişmemesine rağmen heterodoks İslam Bektaşilik ve Alevilik çatısı altında kuvvetli bir tasavvufi organizasyon içinde gelişmiştir. Bu heterodoks inanç Anadolu'ya Babai isyanından henüz yarım asır önce gelmiş ve İslam dinine yeni girmiş kitleler ya da Maniheizm, Budizm gibi inançların öğelerini hala barındıran Türkmenler için İslam henüz yeni bir olaydı. Bu heterodoks is-

lamin ana hatlarına baktığımızda Allah'ın insan suretinde vuku bulunması, ruhun sağ iken bir kalıptan başka bir kalıba geçmesi gibi inanışlar mevcuttu. Bektaşî Alevî ve bu çevrelere ait menakıbnâme ile nefeslerde bol bol örneklerini gördüğümüz bu inanışların yakın dönem dönem tarihçilerinin incelemelerine göre Babailerde de bulunduğu ön görülmektedir (Ocak, 2011: 12). Anadolu'ya yeni gelen kitlelerin eski inançlarını muhafaza etmesi eski inanışlarından kalma Türk kam ve atalarını Müslümanlaşmış Türkmen Babaları gibi gördükleri için onların telkinlerine hala ihtiyaçları vardı. Nitekim İslam'ın kesin hükmüne rağmen bu Türkmen babaları Baba Resul gibi sıfatlarla ifade etmeleri heerodoks yapılarını koruduklarının bir başka göstergesi sayılabilir. Anadolu'da bu batını fikirler çeşitli hareketler altında varlıklarını günümüze kadar devam ettirdiği ileri sürülmüştür (Ekinci, 2009: 133). Buna başka bir örnek olarak, Kızılbaşların Osmanlı devletine karşı ayaklanmasında ve Baba İlyas'ın Türkmenler ve köylüler arasında ilahi bir misyona sahip olmasının arkasında, çok uzun yıllara dayanan bir inanç altyapısının, veya mesiyani (mehdici) karakter arz eden heterodoks bir İslam anlayışının önemli etkisi bulunduğu göz ardı edilememesi gerekmektedir (Keleş, 2018: 83).

Babai isyanı, Baba İlyas öldürülmesinin ardından siyasi boyutunu kaybetmiş ve genellikle, dini-mistik bir hareket şeklinde, oğlu Muhlis Paşa ve halifelerinin faaliyetleri ile Anadolu'da yayılmaya başladığı ifade edilmiştir (Balkanlıoğlu, 2006: 13).

Konumuz ile ilgili yakın dönemde yapılmış incelemelere baktığımızda, Babai isyanının XIV. yüzyıldaki devamı olduğunu gördüğümüz Rum Abdalları zümresine dahil dervişlerin biyografileri incelendiğinde, bunların hemen hepsinin meczup karakterli bir takım şahıslar olduğu görülür. Bunlar dış görünüş ve kıyafet bakımından XIII. yüzyılın Yesevi, Kalenderi, Haydar ve Vefai dervişlerinden, yani seleflerinden pek farklı değillerdi. Zahidane bir hayat tarzı sürdüren Rum Abdalları, inanç yönünden de Babailerin bütün mirasına sahip bulunuyorlardı. Yani aynı heterodoks İslam geleneğini sürdürüyorlardı. Nitekim anonim Tevârih-i Al-i Osman'ın yazarı, Rum Abdallarından bazılarının uygunsuz birtakım inançlar yaydıkları, bu sebeple de Orhan Gazi tarafından takibata uğradıklarını haber veriyor (Ocak, 2011: 181).

Rum Abdalları, ilk Osmanlı beylerinin kendilerine yaptırdıkları zaviyelerinde bir çok müritler yetiştirdiler. Bu müritler ilk Bektaşîler diyebileceğimiz kimselerden başkası değildi. Bilhassa Sulucakarahöyük menşeli Rum Abdalları, Baba İlyas kültünün yanına bir de Hacı Bektaş kültünü katarak etrafa yaydılar. Hacı Bektaş ile ilgili gelenek ve rivayetlerin Rum Abdalları arasında yayılmasını büyük bir ihtimalle XIV. yüzyılın ilk yarısına yerleştirmek mümkündür (Ocak, 2011: 46).

İsyandan sonra Türkmen babaları çeşitli bölgelere dağılarak faaliyetle-

rini sürdürmüşlerdir. İsyandan sonra Babaîlik hareketi Türkmen babalarının, yoğun bir kültürel faaliyetleriyle devam etmiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılıp zaviyeler kurmuşlar ve buralarda Baba İlyâs'ın öğretilerini yaymaya çalışmışlardır. Babaîlik hareketi, Türkmenler arasında doğduğu ve onlara hitap ettiği için doğal olarak onların sosyal, dinî ve kültürel yapılarına uygun bir mahiyet ortaya koyulduğu söylenmiştir. (Turan, 2008: 24).

Babaî isyanına bağlı gelişen Babailik hareketi, XIV. yüzyılın başlarında Rum Abdâlları denilen toplum kesimiyle de irtibatlandırılmaktadır. Babaî şeyh ve dervişleri olan Rum Abdâlları, doğal olarak Babaîlik akımının bir takım eğilim ve geleneklerini sürdürmekteydi. Zira kendilerine kim oldukları sorulduğunda "Baba İlyâs müridiyim, Seyyid Ebû'l-Vefâ tarîkenden" cevabını veriyorlardı. Bu zümreler Osmanlı Padişahlarının da desteklerini alarak, fetihlerde ve iskân hareketlerinde önemli roller üstlenmişlerdi (Ocak, 1991: 373).

Vefai tarikatının kurucusu kabul edilen Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî (ö. 501/1107) ilk tahsilini Bağdat'ta tamamlayarak Buhara'ya gitmiş ve orada dini ilimleri öğrendikten sonra tekrar Bağdat'a dönerek Şeyh Ebu Muhammed Abdullah b. Talha eş-Şenbekî'nin hizmetine girmiştir. el-Vâsiti'nin anlattığına göre "Ebu'l-Vefâ" lâkabını da pratikte Şeyh Şenbeki vermiştir. Ebu'l-Vefâ, devrinde Irak'ta çok büyük bir ün kazanmış ve zamanının en ileri gelen şeyhlerinden sayılmıştır. Bununla birlikte neredeyse bütün sosyal tabakalardan müritleri olmuştur. Ahmet Yaşar Ocak'a göre, Baba İlyas ve Vefailik ilişkisi içerisinde değerlendirme yapılacak olursa Baba İlyas'ın onun belirtilen yüzyılda Anadolu'daki en önde gelen temsilcisi olduğu biliniyorsa da Vefai tarikatının Anadolu topraklarına girişi ve yayılması tarihsel kaynaklarca tam olarak aydınlatılmamış bir sorundur. Dönemin önemli kaynaklarından Aşıkpaşazade'ye bakılırsa Baba İlyas, XI. yüzyılın ünlü mutassavvıflarından ve Vefai tarikatının kurucusu Ebu'l-Vefâ'nın halifelerinden biridir. Aşıkpaşazade haricinde dönemin kaynaklarında bu ifade belirtilmemiş olsa da onun kendi adını, daha doğrusu unvanını taşıyan bir Babai tarikatı kurmadığını, ancak bu isimdeki bir tarikatın sonraki Osmanlı yazarları tarafından ona nisbet edildiğini, kısaca böyle bir tarikatın o zaman mevcut olmadığını Baba İlyas'ın bir Vefai şeyhi olduğu öngörülmektedir. Bu bağlamda yukarıda ifade edilen "Baba İlyâs müridiyim, Seyyid Ebû'l-Vefâ tarîkenden" cevabı bahsi geçen görüşü doğrular niteliktedir (Ocak, 2006: 127).

Yakın dönemin önemli tarihçilerinden Ahmet Yaşar Ocak'a göre Alevilik, Anadolu'da derin izler bırakan bir inanç olgusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada da Alevilik anlayışının ilk harekete geçirilmesinde en önemli etmen unsur, hiç şüphesiz Babailer İsyanı olmuştur. Dolayısıyla, Amasya, Tokat, Kırşehir ve Malatya gibi Alevilerin yoğun yaşadığı yerler alevilerin de o dönemde yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdir. Babailer

ayaklanmasının mahiyet ve niteliğinin şeffaflık kazanması, Türkiye’de gelişen Alevilik olgusunun çözümlenmesinde büyük ehemmiyet arz etmektedir (Ocak, 2011: 42).

Babai İsyanı daha sonraları Anadolu’da yayılmaya başlayan Aleviliğin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Babai İsyanı ile birlikte Anadolu’da mevcut olan farklı dini hareketleri etrafında buluşturmuş ve ortak bir amaç için bir araya getirmiştir. Bu isyanla beraber kırsalda yaşayan Türkmen sufiler inançlarına sahip çıkmada olumlu bir etki yapmış ve direnç kazandırmıştır. Anadolu’da Sünniliği benimsemeyen kesimlerin toplanmasına ön ayak olmuş ve bununla birlikte ortak hareket etmelerine vesile olmuştur. Anadolu’da daha sonra kurulacak olan tarikatlara önderlik etmiştir. İsyanın sonucunda dağılan Türkmenler daha güçlü bir birlik içerisine girmelerine neden olmuş ve ilerleyen zaman içinde Bektaşilik ve Kızılbaşlık olarak açıklanan dini oluşumların ortaya çıkmasına öncülük etmiştir.

Faroghi’ye göre Babai İsyanından önce gerek sosyolojik anlamda gerek dini anlamda kendilerini Devletine ve yerleşik olan nüfusa karşı yabancılaşmış hisseden Baba İlyas’ın öğretilerini kendilerine şiar edinen Türkmenler İsyan sonrasında da bir baskıya maruz kalmışlardır. Var olan ayrılıkların daha da derinleşmesi üzerine Sosyolojik bir kayma yaşamışlardır. Aslında kendileri için zorunlu olan bu ayrılık belki de bir hayra vesile olmuştur. Çünkü İsyan sonrasında Babai akımına mensup mürşit ve müritler kendilerini kültürel faaliyetlere adanmışlar ve hayatın her alanında etkin olarak faaliyet göstermişlerdir. Babai akımına mensup bu insanlar gerek Batı’da gerekse Anadolu’nun muhtelif bölgelerinde Bektaşi tekkeleri kurmuşlar burada irşad (hidayete ermeye çalışmak) faaliyetlerinde bulunmuşlar ve insanları inandıkları İslam’a ısındırmışlardır. Kurmuş oldukları bu Bektaşi tekkelerinde eksiksiz bir şekilde donatılmış zirai faaliyetlere sahip olmuşlar ve yoğunlukla tarım alanında faaliyet göstermişlerdir. Anadolu’da kurulan beyliklerin kuruluşunda görev almışlar, Moğol sarayları içerisinde görev alıp sultanları dini ve kültürel anlamda etkilemişlerdir (Faroghi, 2003: 194).

Anadolu’da Alevilik anlayışının yayılmasında, Babai isyanları, Şah Kulu ayaklanması, Şeyh Bedrettin olayları, Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim arasında gelişen mücadeleler sonucunda Çaldıran savaşı etkili olmuştur. Ancak Aleviliğin oluşumunda, Babailik anlayışının asıl dönüm noktası olduğu öne sürülmektedir. Böylelikle, Babai ayaklanması (Tuna, 2011: 29). Anadolu bölgesinin dini ve siyasi yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Ceylan, 2015: 213).

Babailer birçok kaynağa göre günümüzde bilinen haliyle Şii anlayışı (on iki imam kültü, Kerbela gibi) taşımazlar. Fakat Sünni dışı bir yol haritası çizdiklerini ifade ederler. Anadolu’da müntesibi çok az olan Şii hareketler var olmakla birlikte o zamanlarda bugünkü gibi bir kimlik kazanılmadığı

ortadadır. Babailiğin ortaya çıktığı XIII. yüzyıl bu mezhep anlayışı mevcut olmamakla birlikte Safevi etkisi ile beraber Anadolu'ya daha sonraları girecekti. Babai İsyanının sonuçları bu andan itibaren büyük önem kazanmaya başlamıştı. Mevcut olan mezhepsel ayrılık zaman içerisinde inanç ve sistem bakımından Şia anlayışından sirayet eden birtakım adetler de barındırmıştır. Günümüz modern tarihçilerden Irene Melikoff, Şiilerden Bektaşî-Alevilere geçmiş adetler arasında *"bir and içme gerektiğinde içinden sözünü geri alarak bu andı geçersiz kılma anlamında takıyye uygulamasının bulunduğu"* ifade etmektedir (Melikoff, 2009: 271).

Sonuç

Babai İsyanı Anadolu'da sosyo-ekonomik sıkıntılar ile boğuşan Türkmen topluluklarının Baba İshak ve devamında Baba İlyas öncülüğünde ortaya çıkan, XIII. Yüzyıla damgasını vurmuş, Türkiye Selçuklu Devleti yönetimini ele geçirme hedefli önemli bir isyandır. Dönemin siyasi durumunu ve dini koşullarını kendi çıkarlarına göre kullanmış olmaları ile birlikte İsyanın derinliklerine inildiğinde daha çok siyasi bir amaç taşıdığı işaret edilmektedir. Baba İshak ve Baba İlyas'ın çevrede dindar bir kimlik resmi çizmesi tarikatlarına çok fazla mürit çekilmesini sağlamış, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in refah ve sefahat içinde yaşantısını zaten özellikle ekonomik anlamda zor durumda olan Anadolu halkı karşısında kendi lehine çok iyi kullandığını söyleyebiliriz.

Baba İlyas'ın Anadolu'daki Türkmenleri, tüm bu karışıklıklardan yararlanarak kendi tarafına çekmekte başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Çevresinde İslami bir anlayış görüntüsü çizen Baba İlyas'ın aynı zamanda eski Şamanist Türk adetlerinin izlerini de barındırdığı görülmektedir. Bu kimliği ile birlikte Anadolu'da İslamiyeti yeni kabul etmiş Türkmenleri ya da İslam öğretilerini hala tam oturtamamış soydaşları kendi etrafında toplamış ve bu konuda hatırı sayılır bir başarı yakalamıştır. Baba Resul ve Baba İlyas'ın vermiş olduğu bu mücadele neticesinde Türkmenlerin inandıkları davada birlik olabilme azmi arttırılmış ve bunun yanında Anadolu Selçuklu Devleti'nin idari, siyasi ile birlikte askeri anlamda da zayıfladığını ortaya çıkarmıştır. Öyle ki Babai İsyanları sonucunda Selçuklu ordusu yetersiz kalıp yenilmeye başlayınca Sultan II. Gıyaseddin Frank askerlerinden yardım isteyerek isyanları bastırılmış tabi bu durum o zamana kadar Anadolu'ya girme konusunda tereddütlü olan Moğol ordularını cesaretlendirmiş ve bu isyanlar sonrası Selçuklu Devleti için sonun başlangıcı olmuştur.

Babai İsyanının Selçuklu Devleti'nin yıkılışına zemin hazırlamasının yanında diğer büyük bir etkisi de Anadolu'da zaten var olan, fakat bu isyanla birlikte daha büyük bir ivme kazanan heterodoks İslam anlayışının yaygınlaşmasıdır. Babai İsyanı faillerinin yakalanıp idam edilmesi ve

isyanın bastırılması siyasi açıdan bir sonuç vermiş olabilir. Ancak dini ve sosyolojik açıdan baktığımızda Anadolu'ya daha önce gelmiş, İslam'ı yerel kurumlardan öğrenmiş ve yerleşik hayatı benimsemiş Türkmenler ile Sonradan Anadolu'yu mesken edinmiş ve göçebe yaşam tarzını terketmemiş Türkmenler arasındaki uçurumu daha da derinleştirmiştir. Baba İlyas ve halefilerin Anadolu'da yaymış olduğu Tasavvufi ve mistik öğeler barındıran İslam anlayışı, İsyandan sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılan müritler sayesinde Anadolu'da mistik bir ekolün benimsenmesinde rol oynamıştır. Bununla birlikte Bektaşî tarikatı temelleri atılmış ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında adını sıkça duyduğumuz, Anadolu'da faaliyet gösteren Abdalan-ı Rum ve Gazıyan-ı Rum gibi hareketlerin ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. Babai İsyanı hareketi döneminde kaynaklarda Alevilik ve şii ile ilgili herhangi bir ibare bulunmamasına karşın Sünnilik dışı bir hareketi benimseyen Türkmenlerin daha sonraki yıllarda Safevi etkisi ile beraber tekrar Sünni-heterodoks İslam çatışmasını ortaya çıkaracaklardı. Sonuç olarak Babai İsyanı yalnızca Anadolu Selçuklu Devleti için hazin bir sonuca sebebiyet vermemiş, sebep ve sonuçları ile birlikte Türk tarihi açısından bir kırılma noktası diye nitelendirilebilecek öneme sahip konumdadır. Bu isyanla birlikte daha sonraki yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı büyük çaplı isyanlara kaynak olmuş ve Anadolu'da varlığını hala sürdüren heterodoks İslam anlayışının temelini oluşturmuştur.

Informative Abstract

Babai Rebellion and Its Influence On The Spread Of Heterodox İslam in Anatolia

This event, which followed the victory of Malazgirt won in 1071, also led to a Turkish migration to a large extent. The Oguz raids, which began in Anatolia as of 1018 and continued until 1040, were only for exploratory purposes. After the territory of the Byzantine State shrank, a large wave of migration towards Anatolia began, as a result of which many ethnic groups came together in Anatolia. In a geography with such dynamism in itself, it is inevitable that certain distinctions, groupings and conflicts exist for various reasons. But given the circumstances of the period, it can be said that it is not absurd to express the magnitude of the role of the concept of religion, which was found to be more prominent than all of them, in these conflicts. The site of the Babai rebellion, the beginning of an important change in Anatolia, is in an important position in Turkish history. This revolt, which started the fire of the Bektashism tradition, which was an inspiration to the Janissaries during the Alevism or Ottoman State, which still retains its existence in Modern times, has a great importance in the history of Anatolian faith.

The Turkmen, who survived the oppression of the Mongols, began to gather in the Southeastern Anatolia region over time. At the same time, the activities of Seljuk, Ayyubid and Harezmi soldiers in this region, especially the unrest caused by the Harezmi, caused the Turkmen, who were a new wave of migration, to fight them. Due to the fact that the nomadic Turkmen are not compatible with the people who adopted the settled life, it has constantly caused tensions and conflicts in the Anatolian region. At the same time, nomadic Turkmen, due to the difficulties of livelihood and lack of grassland they faced, raided and plundered surrounding settlements and communities that adopted settled life. Due to all these frictions, there have been constant clashes between state forces and Turkmen communities. These ongoing conflicts have made the lives of Turkmen nomads more difficult, causing a proliferation of discontent and animosity towards the state. The Turkmen, who were left behind by the state, actually rightly thought that they had been wronged and betrayed by the Seljuks, which led them to have a great animosity towards the Seljuks. In addition, another situation in which Turkmen are displeased is that the Arab and Persian populations are also dense in the vast area dominated by the Seljuk state, and due to this dense ethnic structure, the Seljuk state is more willing to share power with populations other than its descendants. As a result of the economic and social disruptions that began to be seen in the Seljuk reign, Baba Elijah was sent by God and accepted as a Mahdi with divine powers, making great promises to the Turkmen, making them believe in his propaganda and rebelling against the Seljuk state Baba Ilyas Khorasan To Anatolia I He came during the reign of Alaeddin Keykubad. According to Elvan Çelebi, father Elijah came in Anatolia as the caliph of another Turkmen Sheik named Dede Garkin and settled in the village of Çat (today's village of Elijah) near Amasya and opened a lodges here. Father Elijah began to spread his work and ideas in his lodges here. Seljuq Sultan I He established close relations with Alaeddin Keykubad. As time passed, father Elijah began to multiply his disciples by taking advantage of the dissatisfaction of the Turkmen, planning to use the Turkmen against the state. Baba Elijah was the sheikh of Hanikah-I Mas'udi in Amasya from 1230 until the rebellion broke out . IX. the problem of resettling the growing Turkmen population in Anatolia with constant migrations creates a restless environment for Turkmen who have just met Islam. This situation was instrumental in the formation of the uprising called the ' Babai movement', which was mixed with Sufi thoughts leading up to the Rebellion of Baba Isaac . After the rebellion, the Turkmen fathers scattered in various regions and continued their activities. After the Rebellion, The Babai movement continued with the intense cultural activities of the Turkmen fathers. They scattered and

established lodges in various parts of Anatolia and tried to spread the teachings of father Elijah. The babatism movement, because it was born and addressed to the Turkmen, naturally showed a nature appropriate to their social, religious and cultural structures .

As a result, the Babai rebellion did not only cause a sad result for the Anadolu Selçuklu State, but also has an important position that can be described as a breaking point in Turkish history along with its causes and consequences. Along with this rebellion, it became the source of large-scale rebellions experienced by the Ottoman Empire in later centuries and formed the basis of the heterodox understanding of İslam, which still exists in Anatolia.

Keywords: *Babai, Seljuks ,revolt, Anatolia, heterodoxy*

Kaynakça

- Ahmet Bin Mahmut: (1977). "Selçuk-Name II", Kervan Kitapçılık, İstanbul.
- Akdağ, Mustafa: (1979). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Tekin Yayınları, Ankara.
- Aksarayi, Kerimeddin Mahmud : (1943). *Müsâmeretü'l-Ahbâr, (SelçukluDevleti Tarihi)*, (Çev. M. Nuri Gençosman-F. Nafiz Uzluk), Türk Tarih Kurumu,Ankara.
- Arsantaş, Yasin: (2013). *Depicting The Other: Qizilbash Image in The 16th Century Ottoman Historiography*, Department of History, İhsan Doğramacı Bilkent University, Master Thesis, Supervisor: Asst. Prof. Akif Kireççi, Ankara.
- Balkanlıoğlu, Mehmet, Ali, (2006). *Aleviliğin Günümüzdeki Problemleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Öz, İstanbul.
- Ceylan, Yılmaz: (2008). "*Yeni Bir Kimlik Hareketi: Anadolu Aleviliği*", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED), Cilt 7, Sayı 13, ss. 210-226.
- Çelebi, Elvan: (1984). *Menakıbu'l-Kudsîyye Fi Menasibi'l-Ünsiye(Baba İlyas-ı Horasani ve SülalesininMenkabevi Tarihi)*, haz: İsmail E. Erünsal-A. Yaşar Ocak, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Çaycı, Ömer, *Babaî İsyanı'nda Baba İlyâs-ı Horasânî'nin Amasya'da Yürüttüğü Faaliyetler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Metin Yılmaz, Samsun, 2019.
- Doulatabadi, Farzaneh: (2008). "*Anadolu ve İran Türk Göçebe Toplulukları Arasında Ortaklıklar*", Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt 6, Sayı 13, ss. 28-37.
- Ekici, Kansu: (2015). "*Anadolu Selçukluları'nda Türkmen İsyanlarının Nedenlerine İlişkin Tespitler*", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, ss. 89-102.

- Faroghi, Suraiya: (2003). *Anadolu'da Bektaşilik*, Simurg yayınları, İstanbul.
- Fazlullah, Reşidüddin: (2010). *Camiü't Tevarih*, (Çev. Erkan Gökso, Hüseyin Güneş, Selenge Yaayınları, İstanbul.
- Gökbunar, Ali Rıza: (2007). "Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 14, Sayı 1, ss. 1-24
- Gölpınarlı, Abdülbaki: (1951). *Mevlana Celaleddin-i Rumi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Gordlevski, Vladimir, Aleksandroviç : (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*, Onur Yayınları, İstanbul.
- Hacıgökmen, Mehmet, Ali: (2001). "Anadolu Selçukluları Zamanında Sadrü'd-din Konevi'nin Türkmen İsyanlarına Bakışı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, ss. 39-49.
- Hüsameddin, Hüseyin, Abdizade: (1986). *Amasya tarihi* Cilt: II, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara.
- İbni Bîbî: (1941) "Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar), Çev. M. Nuri Gençosman, Ankara, ss. 206-210.
- İnce, Kemal Güney, *Siyasî, Dinî, İctimai ve İktisadî Yönleriyle Babaî İsyanları*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı Ortaçağ Tarihi Bilimdalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nadir Özkuyumcu, Manisa, 2019.
- Kaymaz, Nejat : (2014). *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâseddin Keyhüsrev ve Devri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kayaoğlu, İsmet: (1990). "Mevlana'nın Çağdaş Derviş Tarikatları, Babalar, Kalendeler ve Diğerleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 1, ss. 147- 155.
- Keleş, Bahattin: (2018). "Baba İshak İsyanı'nın Anadolu Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, ss. 73-91.
- Kemal, İbn: (1983). "Tevarih-i Al-i Osman" Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Koca, Salim: (2012). "Dini İnançların ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılmasına Dair Selçuklu Devrinden İbret Verici Bir Örnek: Babailer Ayaklanması", *Gazi Türkiyat*, Cilt: 11, ss. 11-38.
- Koca, Salim: (2016). "Türkiye Selçuklu Devletinin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211)", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, ss. 25-67.
- Kon, Ümit, *Babaî İsyanının Ekonomik ve Sosyal Etkileri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, İstanbul, 2019.
- Köprülü, Fuad: (1996). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Melikoff, Irene: (2009). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Nizam-ül Mülk: (1990). *Siyasetname*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- Ocak, Ahmet Yaşar: (1991). *Babailik*, TDV İslam ansiklopedisi, Cilt 4, ss. 373-374, İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar: (2006). "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefai Tarikatı (Vefaiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)", *Bellekten*, Cilt 70, Sayı 257, ss. 119-154.
- Ocak, Ahmet Yaşar: (2009). *Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ocak, Ahmet Yaşar: (2011). *Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Öngül, Ali: (2007). *Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Emek Matbası, Manisa.
- Özdemir, Mustafa: (2017). "Yüzyıllar Arasında Anadolu'ya Gelen Türk Göçleri ve Anadolu'nun Doğusunda Meydana Gelen Demografik Değişmeler", *Akra Uluslararası Kültür Sanat Edebiyat ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 12, Sayı 5, ss. 51-76.
- Polat, Said: (2004). *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Saint Simon: (2006). *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çev: Tufan Karasu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sert, Esra, *XII. Yüzyıl Türkiye Selçuklularında Türkmenler*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Demirci, Konya, 2011.
- Şapolyo, Enver, Behnan: (1972). *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara.
- Tekin, Arslan: (2002). *Selçuklu Tarihi*, Kariyer Yayıncılık, İstanbul.
- Tekin, Türkan, Gökçe, *Selçuklu Tarihi Boyunca Ortaya Çıkan Türkmen İsyanları*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Abdullah Bakır, Isparta, 2019.
- Tuna, Hacer, *Pir Sultan Abdal Kültür Sanat Dergisi'nde Sunulan Alevilik*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Mehmet Dalkılıç, İstanbul, 2011.
- Turan, Ahmet ve Yıldız, Harun: (2008). "Tarihten Günümüze Anadolu Aleviliği", *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı 26-27, ss. 11-24.
- Turan, Şakir, *XIII. Yüzyılda Orta ve Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya Göçler*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mikail Bayram, Konya, 2009.
- Turan, Şakir: (2011). "Moğolların Anadolu'yu İstilas Sonrası Batı Anadolu'da Türk-

men Tarzında Şekillenme", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,
Cilt: 29, ss. 1-8.

Üremiş, Ali: (2005). *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Babil Kitabevi,
Ankara.

Yazıcı, Hüseyin: (2017). *Atabey Cemaleddin Ferruh B. Abdullah Atabeg Cemaleddin Ferruh*", Uluslararası Çankırı'nın Manevî Mimarları Sempozyumu, Çankırı, ss.
381-394.